

Analiza balkanizujućih diskursa u romanu „U balkanskim gudurama” Karla Maja

Ovaj rad se bavi analizom balkanizujućih diskursa u avanturističkom romanu Karla Maja „U balkanskim gudurama”. Balkanizam je diskurs koji obuhvata set predstava o Balkanu kao egzotičnom, „primitivnom”, prljavom, divljem i opasnom mestu. Manifesti balkanizma najbolje se mogu uočiti kroz književna dela koja opisuju Balkan, kao što je i roman „U balkanskim gudurama”. Balkanizam se tokom vremena razvijao i menjao, što je stvorilo posebne stavove Zapada prema Balkanu i Balkanaca prema samima sebi, tj. uticalo je na stvaranje balkanskog i zapadnog identiteta.

Uvod

Ovaj rad se bavi proučavanjem balkanizma – diskursa koji obuhvata skup opšteprihvaćenih slika o Balkanu od strane Zapada u romanu Karla Maja „U balkanskim gudurama”, kao predstavniku kolonijalne literature. Formiranje balkanizujućeg diskursa usko je povezano sa stvaranjem kako zapadnog, tako i balkanskog identiteta. Upotrebom balkanizma, Zapad se predstavlja kao napredno, „civilizovano” društvo, a Balkan kao najdalji primer njegove „drugosti”. Sama književnost imala je veliki značaj za građenje balkanističkih diskursa upravo zbog svog uticaja na formiranje stereotipa kod ne balkanskih naroda, koji su se prvi put upoznali sa poluostrvom čitajući putopise ili popularne romane o Balkanu.

Budući da nisam naišla na podrobniju analizu ovog romana od strane relevantnih autora koji su se bavili balkanizujućim diskursima u zapadnoj književnosti, sa izuzetkom Marije Todorove koja je u knjizi

„Imaginarni Balkan” ukratko iznela stav Karla Maja prema Balkanu, smatram da je proučavanje ovog dela relevantno za bolje razumevanje balkanizma.

Cilj rada je da se uoče i analiziraju balkanizujućí diskursi o Balkanu i Balkancima reprodukovani u ovom romanu. Polazna pretpostavka je da je i Karl Maj, kao i mnogi drugi pisci sa Zapada, koristio stereotipe o Balkancima kao o „necivilizovanim” i divljim ljudima sa granice Evrope, na taj način doprinoseći identitetskoj dihotomiji između Evrope i Balkana. S obzirom na popularnost Majeve delat, stereotipi o Balkanu izraženi u ovom romanu imaju uticaj na stvaranje predstava o Balkanu kod „običnih” čitalaca sa Zapada, što predstavlja još jedan razlog zbog koga ovo istraživanje smatram relevantnim.

Teorijski okvir

Balkanizam je skup stereotipa o Balkanu koji su stvoreni od strane ljudi sa Zapada u 19. veku, a koji su se kontinuirano reprodukovali kroz vreme sve do danas, i koji i dalje imaju važnu ulogu u viđenju ovog poluostrva (Todorova 2006). Kroz publicističke tekstove koje su pisali o Balkanu, autori sa Zapada su konstruisali stereotipe o poluostrvu definišući tako svoj sopstveni identitet stvaranjem svojevrsnog unutrašnjeg „drugog” – Balkana. Time što je stvorio svoje „varvarsko drugo”, Zapad je mogao da formira sopstveni identitet „civilizovanog društva” i iskaže svoju naprednost (Jezernik 2007).

Mladena Prelić navodi da identitet označava samosvest jedinke, tj. svest o sopstvenim karakteristikama, koju jedinke stiču putem društvenih i kulturnih procesa (Prelić 2008: 25). Mladena Prelić

Isidora Jakovljević (1993), Beograd, Gandijeva 146, učenica 2. razreda Devete gimnazije „Mihailo Petrović Alas” u Beogradu

MENTOR: Mladen Đurić, student 3. godine Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

kaže da je „osnova za uspostavljanje društvenog identiteta sposobnost razlikovanja na relaciji ja-drugi i mi-oni” (Prelić 2008: 25). Dakle, može se zaključiti da je identitet dijalektička kategorija koja postoji samo u međudnosu, relacija ja-drugi i/ili mi-oni.

Za razumevanje diskursa balkanizma, neophodno je razjasniti pojam stereotipa, budući da su ova dva koncepta u neposrednoj vezi. Gordana Đerić u radu „Stereotip i studije o Balkanu” navodi da su stereotipi „sredstvo izražavanja posebnosti, kulturne i svake druge pripadnosti, konstruisanja distance, slike kolektivnog identiteta i kolektivnog 'drugog'” (Đerić 2009: 21) i da su deo „opšteg idioma koji utiče na formiranje bilo kog identiteta” (*ibid*). Stereotipi se koriste u procesima konstrukcije grupnih identiteta, jer se sam identitet formira kroz spoznaju „drugog”, a stereotipi predstavljaju određivanje i pokušaj definisanja tog „drugog” (Žikić 2005: 69; up. Prelić 2008).

Konstruisanje i reprodukovanje stereotipa o Balkanu, tj. balkanizam, pojedini autori, kao što su Milica Bakić-Hajden i Robert M. Hajden smatraju vrstom orijentalističkih diskursa koje je opisao Edvard Said (Fleming 2000). Međutim, iako pojmovi balkanizam i orijentalizam mogu delovati kao sinonimi, između njih ipak postoji izvesna razlika. Pojam orijentalizma je kreiran na Zapadu kao još jedna manifestacija zapadne dominacije nad Orijentom (Said 2000). Orientalistički diskurs nastaje u 19. veku kada su Britanija i Francuska kolonizovale različite azijske zemlje koje su označile kao Orijent, a nastavio je da se razvija i u periodu nakon Drugog svetskog rata kada su Sjedinjene Američke Države počele da kontrolišu političku situaciju na Bliskom i Srednjem Istoku. Said objašnjava da su i ideja Orijeanta i ideja Zapada posledica orijentalizujućih diskursa koji služe za uspostavljanje egzotičnog „Drugog” i izgradnju sopstvenog identiteta. Orientalizam održava odgovarajuće odnose moći i dominacije između Orijeanta i Zapada (Said 2000).

Todorova navodi razlike između balkanizma i orijentalizma: osnovna razlika između ova dva diskursa je to što je „Balkan geografski i istorijski konkretan, dok Orijent jeste nešto što se otkriva na putovanjima i to uglavnom ima metaforičku i simboličku prirodu” (2006: 11). Međutim, ona navodi da i Balkan može poslužiti kao metafora za divljaštvo i „necivilizovanost”, otkud i potiče izraz balkanizacija, u značenju „rasparčavanja geografskih i političkih celina po nacionalnom osnovu na nove državnice”

(Todorova 2006: 97). Ketrin Fleming takođe pravi razliku između orijentalizma i balkanizma navodeći da „Saidovo shvatanje orijentalizma kao diskursa počiva na odnosu između, s jedne strane, orijentalizma kao etabliranog akademskog polja, i s druge, kolonijalne moći” (2000: 1228). Međutim, Flemington objašnjava kako se o Balkanu ne može govoriti kao o kolonizovanoj teritoriji, osim ako se ne misli na „imaginarnu” ili metaforičku kolonizaciju od strane Zapada. Takođe, ne postoji ni akademska tradicija balkanizma, što znači da balkanizam nije izučavan na Zapadu kao što je to slučaj sa orijentalizmom.

Todorova, koja je prva u akademskim tekstovima počela da koristi termin balkanizam u značenju skupa stereotipa i stavova prema Balkanu, kaže da „balkanizam tako možemo smatrati jednim od najstarijih recepata, formi, šema ili 'mentalnih obrazaca' putem kojih se plasiraju informacije o Balkanu, i to naročito u novinarstvu, politici i književnosti” (2006: 7). Balkanizam, tj. način na koji Zapad posmatra Balkan, najbolje se može sagledati kroz književna dela čija je radnja smeštena na Balkanu, a čiji su autori poreklom iz Zapadne Evrope ili Sjedinjenih Američkih Država. Iako se, prema Mariji Todorovoj, stav različitih zapadnjačkih pisaca prema Balkanu razlikuje i delimično zavisi od nacionalnosti autora (2006: 234), Jezernik objašnjava da postoje dve stvari koje su uvek „uzimane zdravo za gotovo” kada je Balkan u pitanju: „njegov neevropski karakter” i „njegova težnja da se evropeizuje” (2007: 23).

Pisanje o Balkanu u popularnoj književnosti direktno je povezano sa „književnom kolonizacijom” ovog dela sveta. Proučavanjem britanske književne kolonizacije na Balkanu bavila se Vesna Goldsvort u knjizi „Izmišljanje Ruritanije: Imperijalizam mašte”. Ona objašnjava da je književna kolonizacija proces tokom koga prvo istraživači, putopisci i pustolovi odlaze u nepoznate oblasti sa kojima upoznaju svet preko svojih zapisa (Goldsvort 2005), a zatim pesnici, romanopisci i dramaturzi pišu o toj oblasti oslanjajući se na različite izvore, a ređe na neposredno iskustvo. Na kraju, pisci popularne proze udovoljavaju željama čitaoca pišući ono što publika želi da čita i upotpunjavajući stereotipe o svetu o kome pišu. Tada je oblast već uveliko kolonizovana i počinje njeno komercijalno iskorišćavanje, tj. bogaćenje na račun pisanja popularnih romana o određenom delu sveta.

Prethodno navedeni koncept književne kolonizacije se uklapa u slučaj Balkana. Poluostrvo je od strane Zapada „otkiveno” u 19. veku kada su započele borbe balkanskih naroda za nezavisnost (Goldsvorti 2005: 15). Putnici romantičari su dolazili na Balkan i pisali putopise, stvarajući određene slike o Balkanu kod zapadnjačke publike. Stereotipe o Balkancima kao o divljim, ratobornim i hrabrim narodima zatim su koristili zapadnjački pisci popularne književnosti u „političko-romantično-pustolovnim” romanima (koji su još nazivani „poluistorijskim” i „istorijsko-romantično-pustolovnim”, iako su zapravo neverovatni i daleki od stvarnosti). Smeštali su radnje svojih romana na Balkan zbog egzotičnog utiska koji su stvarali slabo poznavanje, neistraženost i česti ratovi. Književna kolonizacija Balkana nastavljena je u 20. veku i traje sve do danas. Stereotipi, stvoreni u britanskoj književnosti, pretočeni su kasnije u američku industriju zabave, tako da su poslali popularne predstave o Balkanu širom sveta (Goldsvorti 2005). Sve vreme Balkan je prikazivan kao „necivilizovano” i zaostalo, divlje i opasno mesto, gde su ratovi uobičajena pojava, gde postoji mnogo malih država koje se razlikuju, ali kako je te razlike teško shvatiti, osim ako niste sa Balkana (Fleming 2000).

Književna kolonizacija je imala kao posledicu i stvaranje posebnog načina na koji Balkan vidi sam sebe. Dejvid Noris je u knjizi „Balkanski mit” analizirao dela određenih balkanskih pisaca kroz koja su se prožimali motivi strepnje lokalnog stanovništva za lični identitet i strah od vraćanja na „prethodni kulturni stadijum”, odnosno na pravi, „divlji” Balkan, kako ga je Evropa videla i kakvo je mišljenje „namegnula” i samim Balkancima (Noris 2002). Razvijanje balkanskog identiteta putem reprodukcije balkanizma može se uočiti, ne samo kroz romane balkanskih pisaca, već i kroz filmove balkanskih reditelja (Noris analizira film Emira Kusturice „Underground”), u kojima je balkansko stanovništvo prikazano na sličan način na koji se prikazuje i na Zapadu (Noris 2002). Balkansko prihvatanje zapadnjačkih stereotipa primećuje se i u balkanskim jezicima, gde termin Balkan često predstavlja „sinonim za nedostatak civilizacije i zaostalost” (Jezernik 2007: 23); a može se uočiti i kada Balkanci govore o putovanju u zapadnoevropske zemlje, jer tada govore o „odlasku u Evropu” (Jezernik 2007: 27). Posledica balkanizma jeste i stvaranje određenih odnosa na poluostrvu pri čemu „civilizovani” i „evropeizovani” Balkanci uočavaju svoje divlje balkansko „drugo” (Noris 2002).

U cilju izučavanja balkanizma, Marija Todorova, Vesna Goldsvorti i Božidar Jezernik analizirali su uglavnom književna dela pisaca sa Zapada u kojima se pominje Balkan. Stereotipi izraženi u svim tim delima, različiti su i ne može se reći da postoji jedinstven, zajednički zapadni stereotip o Balkanu. Međutim, najčešće slike o ovoj regiji i njenim stanovnicima vremenom su opšteprihvaćene i na njima se bazira današnja percepcija i samopercepcija Balkana. U nastavku rada analizirala sam pojavu ovih stereotipa u romanu „U balkanskim gudurama”.

Opis građe i analiza

Karl Maj je poznati nemački pisac koji se proslavio pisanjem vestern romana. Međutim, pisanju tih dela prethodio je „Arapski ciklus”, koji obuhvata šest romana. „U balkanskim gudurama” je četvrti u ovom nizu, izdat 1892. godine. U to vreme na Balkanu su postojale novonastale države na nekadašnjoj osmanskoj teritoriji: Srbija, Crna Gora, Rumunija i Grčka. U sastavu Osmanske države ostale su Makedonija, Sandžak i delovi Trakije pod direktnom upravom Osmanskog carstva, Bugarska kao autonomna kneževina i Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom. Balkanske države su želele podelu i osvajanje preostalog dela osmanske teritorije, stoga politička situacija na Balkanu nije bila stabilna (Mantran 2002).

Smeštajući radnju romana na Balkan, Karl Maj je pre svega želeo da stvori egzotično i uzbudljivo mesto za svoje delo. Jedan od ciljeva mu je bio i da privuče što veću publiku i da komercijalno iskoristi egzotizovanu teritoriju, što Goldsvortijeva (2005) navodi kao važan razlog pisanja avanturističkih romana o Balkanu.

Balkanizujuće diskurse koji se javljaju u Majovom romanu podelila sam u nekoliko celina, na osnovu različitih tema kojima se autor bavi. U nastavku rada svaka celina će biti analizirana posebno.

Dihotomija: Balkanci – Zapadnjaci

Knjiga je napisana u prvom licu, iz perspektive glavnog lika Kara Ben Nemzija, u vidu njegovih memoara. Kara Ben Nemzi je Nemač, tačnije Alaman, kako se predstavlja u romanu. On je putnik, avanturista, pisac, odličan jahač i strelac. Odlikuju ga hrabrost, odvažnost, mudrost i pravičnost. Ni-

kome ne dozvoljava da mu bude nadređen. Odlično poznaje geografiju i dobro se snalazi u Turskoj. Sem nemačkog, govori turski i arapski toliko dobro da je ostalim likovima izuzetno teško da prepoznaju da on nije Turčin. Oblači se i ponaša kao Turčin, a narod ga oslovljava sa efendija (gospodar), što on objašnjava: „Tko poznaje prljavštinu i otrcanost evropske Turske sigurno će mi povjerovati da sam tim ljudima u svojoj urednoj odjeći izgledao kao kakav knez” (May 1965: 342). Kroz ceo roman Kara Ben Nemzi juri odmetnike od turske vlasti, prolazeći kroz različite pustolovine i prevazilazeći prepreke, da bi na kraju, ipak, uspeo da ih uhvati i pošalje sultanu.

U „Izmišljanju Ruritanije” Vesna Goldsvorti kaže da u pustolovnim romanima postoji glavni lik sa Zapada koji Balkancima pomaže u upravljanju državom ili u borbi protiv odmetnika od vlasti, jer domaći stanovnici tome nisu vični (2005). Kara Ben Nemzi poseduje sve dobre osobine koje Balkancima nedostaju, čime se odmah može uočiti distanca koja se pravi između Evrope i Balkana, nesposobnog da sam reši svoje probleme.

Kara Ben Nemzijevo najbolji prijatelj i pratilac na ovom putovanju je Hadži Halef Omar. Nizak je rastom, vešt strelac, odvažan i hrabar junak, koji „ne šteti bič”. Međutim, za razliku od glavnog junaka Nemca, ovaj Arapin iz Zapadne Sahare je plahe naravi, brzoplet i pomalo nestašan. Ne dozvoljava da iko vređa Karu Ben Nemziju i uvek ga brani, čak i po cenu sopstvenog života.

Iako se u pustolovnim romanima mogu sresti pozitivni domaći likovi, kao što primećuje Goldsvortijeva, oni se ne mogu porediti sa glavnim junakom – Zapadnjakom (2005). Tako i u ovom slučaju Hadži Halef Omar ima mnogo vrlina, ali nije mudar kao njegov saputnik. Kao Istočnjak, iako dobrog srca, on se svrstava u „necivilizovane” ljude.

Sa ovom dvojicom Majovih junaka putuju još Crnogorac Osko i Omar Ben Sadek, dok se kroz roman pored njih sreće još mnogo sporednih, lokalnih likova. Karl Maj balkanske likove najčešće opisuje kao osobe koje su obučene u tursku ili bugarsku odeću. Oni nose crvene turske cipele ili opanke, crveni fes ili šubar, jelek i šalvere, pojas, kaftan itd. Majovi muški likovi obično imaju brkove i bradu. Za jednog starog vojnika Kara Ben Nemzi govori: „još nikada nisam vidio tako guste i dugačke brkove kakve je on nosio” (May 1965: 218). Autor turske žene opisuje kao gojazne i objašnjava kako je gojaznost merilo za lepotu žene na Istoku, a pritom u šali

piše jednačinu prema kojoj se računa lepota žene u tim krajevima (May 1965: 78).

Drugačiji od zapadnoevropskih, običaji i ponašanje Balkanaca treba da zasmeju čitaoca, pa Maj navodi one interesantne i zanimljive, kao što je ženska gojaznost ili dugi muški brkovi – ono što u tom vremenskom kontekstu nije u modi na Zapadu, pri tom ismevajući tuđu kulturu. Sve čudno, slikovito i neobično na Balkanu, po merilima Zapada, pisci koriste kako bi zabavili čitaoce (Ježernik 2007). Stvaranje egzotične slike je osnovni cilj pisanja romana o Balkanu (Goldsvorti 2005), a ono se postiže ovakvim opisima u kojima se jasno može uočiti „drugost”.

U romanu autor pominje, sem Kare Ben Nemzija, još jednog Nemca – pesnika Martina Albanija, koji putuje kroz Osmansko carstvo i peva nemačke pesme. Takođe, jedan turski gostioničar pripoveda kako ga je Nemač naučio da pravi pivo. Uočljivo je Majevo isticanje sopstvene nacionalnosti – Nemci se lako prilagođavaju Turcima, dobro se snalaze u ovoj stranoj zemlji i poseduju veliko znanje o njoj. Goldsvortijeva kroz svoje istraživanje nailazi na ovaj motiv zapadnjačkog poznavanja Balkana i nepoznavanja Zapada od strane Balkanaca (Goldsvorti 2005). Velika količina znanja i svestranost evropskih putnika služe da stvore samohvališuću sliku Zapada i da naglase njegovu „civilizovanost” i naprednost.

Stereotipi o Balkanu i Balkancima

Maj opisuje turska sela i varoši, puteve kojima prolaze i kuće u kojima odsedaju njegovi glavni likovi. Kao i za balkansku odeću, i za kuće, sela i gradove često govori da su u bugarskom, odnosno u turskom stilu. Strmicu opisuje kao „tipičan turski grad” sa kaldromom i kućama koje imaju rešetke na prozorima, gole zidove i doksate. Za bugarska sela kaže da se slabo vide se puta i da leže pored potoka, kolibe su ugrađane u zemlju i pokrivene slamom ili granjem ili izgrađene od vrbovog pruča (Kara Ben Nemzi ih poredi sa velikim pletenim korpama). Kao bugarski običaj prilikom gradnje kuća, navodi stavljanje konjske glave ili glava mula, mazgi i goveda iznad vrata. Unutrašnjost bugarskih i turskih kuća se prvenstveno razlikuje po tome što su kod hrišćana na zidovima zakačene slike svetaca. Od nameštaja prisutni su tronošci ili jastuci za sedenje, niski stolovi i jednostavne postelje, dok se na zidovima može naći oružje. Retko

se sreće raskoš i bogatstvo i stvara se utisak skromnosti i siromaštva.

Glavni junak ima najveće zamerke na turske puteve i daje mnogobrojne komentare na njihov račun, kao i na račun turske kartografije:

„Zemlje pod sultanovim žezlom spadaju među one krajeve u kojima putnik na svoju žalost, a možda i na svoju štetu doznaje da geografske karte kojima se mora u nuždi služiti, ne odgovaraju stvarnosti. Čak i čovjek vrlo dobro upućen u čitanje geografskih karata često zapada u najveću nepriliku ako poćini grešku i poveruje crtežima koji ne odgovaraju činjenicama.

Tako je na primjer na brojnim geografskim kartama upisana dvostruka crta koja iz starog glasovitog Seresa vodi na sjever u Demir Hasar i Petridaš, a onda preko Ostromdže u Keprili i Skopje. Iz te dvostruke crte dalo bi se zaključiti da postoji dobro očuvana široka cesta, a možda čak i vojnićka cesta, međutim kako to izgleda u stvarnosti! [...] Putevi kojima se naši seljaci voze na polja, bolje su povučeni i više uređeni od te vojnićke ceste.” (May 1965: 272).

Jezernik objašnjava da je stanje puteva, kao i gostionica pored puteva, za putnike jedan od važnih kriterijuma za ocenjivanje „civilizovanosti” (Jezernik 2007). Ovakvi opisi siromašnih sela, varoši i puteva, čitaoca sa Zapada treba da zaprepaste i da mu pokažu svu balkansku egzotičnost i „necivilizovanost”. Čitaocu je teško da poveruje da se u njegovoj blizini mogu još uvek praviti kuće od vrbovog pruća, da u svojoj unutrašnjosti kuće mogu imati tako skroman nameštaj ili da je vojnićki put u evropskoj Turskoj lošiji od seoskog u Zapadnoj Evropi. Todorova kaže kako je Balkan „skladište negativnih karateristika” (Todorova 2006: 356), koje time omogućava stvaranje samohvališuće slike Zapada. Što je Balkan tamnija strana Evrope, to je Zapad svetliji.

Često u romanu Maj daje primedbe na račun nećistoće na Balkanu ili izražava ćuđenje kada naiđe na ćistoću, a najupećatljiviji je sledeći komentar:

„Meni se već sada smučilo. Istoćnjak spava u odjeći koju rijetko skida. O nekoj redovitoj izmjeni rublja nema ni pojma. Zato i nije ćudo da se njegova prisutnost zamjećuje ne samo pogledom već i njuhom. A sad su svi ti ljudi tako strašno nagurani jedan do drugoga! Pjesnik Pakla raspolagao je upravo divnom sposobnoću predoćavanja ali ipak nije predividio jednu od najstrašnijih kazni: ubogu dušu ukliješćenu među Istoćnjacima, u oćekivanju igre sjena, nesposobnu da pomakne ma samo i ruku da bi zaćepila nos. Prava sreća da u ono vrijeme još nisam

ni slutio da postoje koma-bacili i druge slične nemani. Kakav golemi svijet bacila nas je morao ovdje okruživati!” (May 1965: 226-227).

Osim što je Majev Balkan prljav, on je i „zaostao” u odnosu na Evropu. Balkanci se smeju Kara Ben Nemzijevoj pućci misleći da je ona stara preko dvesta godina i nikako im nije jasno kako ona funkcioniše. Knjižar Alija je ceo svoj život posvetio pravljenju časovnika, „ćuda” koje pokazuje taćno vreme i za koje je smatrao da vredi ćitavo bogatstvo, a koji je u Evropi bio predmet za svakodnevnu upotrebu, ni blizu toliko spektakularan. Jedan turski lekar je svom pacijentu pućtao krv kako bi prestala da ga svrbi koža, pri ćemu ga je zamalo ubio. Prilikom posete jednom turskom gostionićaru, Kara Ben Nemzi se iznenadio kada je prilikom obroka dobio i ubruse i bilo mu je smešno što njegovi turski prijatelji ne znaju kako se oni koriste. Turci nikako nisu mogli da shvate kako Kara Ben Nemzi zna koliko je Zemlja udaljena od Sunca, kolikog je prećnika i kolika joj je masa, a za šta Nemać tvrdi da u njegovoj domovini zna svako dete.

U nedostatku znanja o prirodi i njenim zakonima, javlja se sujeverje kao sredstvo kojim se sve što je neshvatljivo lako objašnjava. „Praznovjerje je u tim krajevima tako duboko ukorijenjeno, da su potrebna snaćna sredstva ako se želiš boriti protiv njega.” (May 1965: 261). Balkanci lako poveruju u vampire, većtice, utvare i ćarobnjake, a razlog najviše leži u njihovom neobrazovanju. Kao sredstvo protiv vukodlaka koristi se kolac premazan maćću svinje koja je zaklana osam dana pre Boćića. Kolac se zabija u srce mrtvaca i duša vukodlaka odlazi davolu. Kari Ben Nemziju je bila potrebna izuzetna većtina da potom Balkancima dokaže da je vukodlak izmišljeno stvorenje.

Surovost je osobina koju Karl Maj vezuje za Balkan, bilo za mere kaćnjavanja koje preduzimaju turski gospodari prema svojim slugama, bilo za stroge turske zakone i kazne koje prate zloćin. Krijumćaru se odrezuju uši, a kovaću koji je udario šamar porezniku sleduje dvadeset udaraca po tabanima i novćana kazna od pedeset pijasera. Turćin svoje sluge moće da tuće koliko mu je volja jer su takvi obićaji. Kara Ben Nemzi pokućava da se suprotstavi ovakvim primitivnim kaznama i uspostavi bar malo pravde.

Surovost se uklapa u opis Balkanaca kao naorućanih ljudi. Većina njih sa sobom nosi pored vatrenog orućja i noć, saras (vrstu teške sablje), ćakan

(sekiricu) ili toljagu. Kara Ben Nemzi se čudi kada kod jednog razbojnika vidi pračku, ne verujući da se to oružje još uvek upotrebljava u tim krajevima. Autor govori i kako na jugu Balkana vlasti nikada nisu mogle stati na kraj razbojništvu i kako je ono veliki problem za Carstvo.

Svi atributi koje Maj daje balkanskim likovima, poput nečistoće, „zaostalosti” u odnosu na Zapad, neobrazovanosti, praznoverja, surovosti, razbojništva, predstavljaju stereotype o Balkancima. Goldsvortijeva kaže kako je Balkan osuđen da bude ono što je Evropa nekad bila (Goldsvorti 2005), prljava, neobrazovana, praznoverna, varvarska i siromašna oblast. Pred ovakvim prizorom jednog zastrašujućeg, „necivilizovanog” sveta, kulturno i industrijski zaostalog, Kara Ben Nemzi, kao Zapadnjak, zgražava se i teško mu je da u njega poveruje. Takođe, ovakav opis potvrđuje balkanski „muški imidž”, kako ga Todorova naziva, gde se pri pomisli na Balkanca ima slika o necivilizovanom, grubom, primitivnom i okrutnom muškarcu razbarušene kose (Todorova 2006: 67). Stvaranjem slike „necivilizovanog” Balkana, Zapad stvara i kontrastnu sliku o sebi kao superiornom, naprednom, „civilizovanom društvu” (Jezernik 2007).

Autor često objašnjava čitaocima pojedine običaje karakteristične za Balkan i Tursku. Na primer, sajmovi u Turskoj, kako Maj objašnjava, nisu kao oni u Evropi, jer na njima nema žena, ni pozornica ni šatora za plesanje i kockanje, ni muzike – vlada tišina, prodavci ne dozivaju kupce da posete njihove tezge, ali postoje šatori sa „kineskom igrom sena”, u Turskoj poznatim kao „karages igre”, vrlo nepristojne, kako Kara Ben Nemzi primećuje. Vulgarnost je još jedna odlika balkanskih naroda u balkanizujućem diskursu. Ovim se posebno bavila Goldsvortijeva prilikom analize komičnih romana o Balkanu (2005). Tada je poluostrvo korišćeno za rušenje tabua i otkrivanje skrivenih želja putem „ruritanskih fantazija”. Balkanci rade šta im je volja, nemaju nimalo stida i ne ponašaju se moralno po merilima Zapada (*ibid*).

Ovde treba pomenuti i Majevo razumevanje balkanske geografije i etničkih specifičnosti. Marija Todorova, u knjizi „Imaginarni Balkan”, ukratko opisujući način na koji je Maj predstavio Balkan, kaže: „Karl Maj nije bio ni na Balkanu, ni na Bliskom Istoku, kao što nikad nije kročio ni u Severnu Ameriku, ali su njegovi bliskoistočni romani rezultat tako detaljnog istraživanja, uglavnom na osnovu putopisa i geografskih radova, da je doslovce moguće proveriti njegove maršute” (Todorova 2006: 163). Kara

Ben Nemzi i njegova družina svoj put započinju u Jedrenu, a zatim dalje nastavljaju preko Melnika sve do Ostromdže (Strumice). Karl Maj detaljno navodi sela koja se nalaze na njihovom putu. Kao što Vesna Goldsvorti primećuje kod mnogih pisaca romana o Balkanu, Karl Maj daje ovakve pojedinosti o geografiji poluostrva kako bi priča bila verodostojnija. Dakle, za njega nema veze što greši u mnogim drugim opisima Balkana i Balkanaca, jer je za zapadnu publiku pre svega važno da pomisli da je roman istinit i da pisac poseduje znanje o poluostrvu (Goldsvorti 2005).

Takođe, Kara Ben Nemzi govori šta zna o geografiji ovog područja: „Iz novijih opisa bilo mi je poznato da taj grad (Strumica) ima sedam do osam tisuća stanovnika, većinom Turaka, Makedonaca i Bugara koji uzgajaju mnogo duhana i pamuka.” (May 1965: 272-273), na šta prevodilac dodaje napomenu: „Pisac kadšto brka narodnosti u tim krajevima” (May 1965: 273). Prevodilac je u pravu jer su autorovi junaci u knjizi, sem Turaka, Bugari, Grci i Jermeni, dok su jezici kojima se oni služe turski, arapski, srpski, rumunski i persijski. Maj objašnjava kako je „na tom području Istočnjak u jezičkom pogledu veoma mnogostran” (May 1965: 21). Takođe, primećuje da u „istočnjačkim” jezicima obiluju grubi izrazi (May 1965: 42). Ovakava živopisna mešavina naroda i jezika, prema Goldsvortijevoj (2005), treba da doprinese egzotičnosti mesta na kome je smeštena radnja romana. Uočljive greške prilikom navođenja jezika i narodnosti nemaju velikog značaja za čitaoce nedovoljno obaveštene o Balkanu, jer ni oni sami ne znaju ništa više o Balkanu osim da na njemu živi mnogo malih naroda koji se razlikuju, i kako je te razlike teško shvatiti.

Divlji Balkanci i dobri seljak

Interesantno je da prilikom opisivanja ljudi na koje nailazi, Kara Ben Nemzi dobre, likove željne pravde opisuje kao čiste i uredne, dok prljavštinu vezuje za negativne likove:

„Taj mi se konjanik svidio. Sigurno nije spadao među bogataše. Odjeća mu je bila gotovo siromašna, no za kraj u kome smo se nalazili neobično čista, a i konj mu je bio veoma uredan iako nije bio obilno ishranjen. [...] Uostalom, taj mladić je bio lijepo građen a njegovo lice, ukrašeno brkovima, imalo je tako pošten izraz da se nipošto nisam ozlovoljio što je prekinuo moje misli” (May 1965: 67).

„Sada sam oba lopova mogao bolje promotriti nego prekjučer uvečer. Imali su prava lupeška lica. Postoje ljudi na kojima možeš odmah razabrati što treba da misliš o njima. I oni su spadali među takve. Odjeća im je bila bijedna, a povrh toga prljava i razderana, ali zato im je oružje bilo to bolje i činilo se da ga održavaju u redu.” (May 1965: 290).

Negativni likovi brinu samo o svom oružju, dok pozitivni vode računa o čistoći i trude se da vode uredan život. Odnosno, Maj na „divljem” Balkanu uspeva da pronađe i dobre, mada ne i pametne ljude, koji poštuju zakone, gostoprимljivi su i poštenu i ponašaju se u skladu sa običajima. O ovakvom viđenju Balkana kao o mestu gde postoje i dobri seljaci, neiskvareni industrijalizacijom i prirodno plemeniti, govori Goldsvortijeva kao o osnovnom motivu koji se provlači kroz pustolovne romane (Goldsvorti 2005).

Aristokratska percepcija „drugih”

Kroz roman se može videti Majev stav prema turskoj vlasti i razbojništvu. Prilikom razgovora sa Karom Ben Nemzijem, turski kovač Šimin objašnjava situaciju u Carstvu:

„Istina je da je u planine pobjeglo i dosta pravih zločinaca, ubojica, varalica i razbojnika, ljudi koji mogu samo ondje naći utočište pred zakonom. Ali mnogo je više takvih koji su se u planine morali zakloniti pred nepravdom i nasiljem vlastodržaca. Ja sam Turčin, ali ne mogu uvijek da branim turske vlasti. Zakon je dobar, ali društvo ne vrijedi ništa. Dobili smo mudre zakone, ali vlastodršci ih krivo primjenjuju. Moć što je zakon daje pojedincima, zlorabljuje se. Kojeakvi namjesnici, načelnici, pisari, oficiri i kjađe gnetu i pljačkaju narod. Siluju žene i otimaju kćeri. Što preostaje takvoj raji? Bježi u planine i odande se osvjeđuje zulumčarima. Mi takve ljude nazivamo hajducima. Cio narod je uz njih. Krivo mi je da je do toga došlo i da se narod ovih krajeva bori protiv turske vlasti. Turčin je dobar čovjek. Bio je a i još uvijek je čestit, vjeran, pošten i voli istinu.” (May 1965: 47-48).

Kroz ceo roman može se primetiti da Maj podržava ovakav stav, koji njegovo opisivanje likova potvrđuje – kjađe (seoske glavešine) su isključivo bogati i nepravedni ljudi lakomi na novac, dok su siromasi dobri i spremni da strancu učine svaku uslugu, pa i da mu daju svoju večeru, iako će oni sami ostati gladni. Maj zauzima stav da Turci nisu u suštini loši ljudi, ali da im je potrebna promena vlasti i uvođenje reda u državu. Ovakav stav Zapada opisuje Jezernik

kada kaže da su Zapadnjaci za loše stanje u Evropskoj Turskoj krivili pre svega korumpirani osmanlijski režim koji nije dozvoljavao da se Balkan dovoljno razvije i da se njegovi resursi iskoriste, ali da bi uz pomoć dobre vlade, bez obzira na „nepopravljivu tursku prirodu”, uslovi za život bili bolji (Jezernik 2007).

Takođe, iz ovoga se može primetiti da Maj ima „aristokratsku percepciju”, koju Todorova objašnjava kao identifikaciju evropske elite sa Otomanskim carstvom kao vladajućom klasom (Todorova 2006). Glavni junak hvata razbojnike za turskog sultana i dovodi red u državu boreći se protiv pobunjenika, tako da se jasno može zaključiti da Maj ne podržava nastajanje novih balkanskih država.

Pokušaji evropeizacije Balkana

Prilikom opisivanja turskih običaja, Maj često napominje kako se oni na Balkanu ne poštuju kao u ostalim turskim krajevima, što odaje utisak da je turski uticaj tu manji. Maj objašnjava kako u selima devojke često idu bez koprene i kako u tim krajevima nije zabranjeno „pitati za tuđu ženu”. Muslimani, a među njima i članovi Kara Ben Nemzijeve družine, čine veliki muslimanski greh, konzumirajući alkohol. Turski izgovor glasi da je Muhamed rekao da je proketo ono što čoveka opija, a da malo vina ili rakije to svakako ne može da učini.

Evropska Turska je, prema Maju, još gora od azijske, jer se tu ne poštuju zakoni, uticaj turske vlasti je slabiji i vlada rasulo. Goldsvortijeva i Todorova govore o postojanju Balkana kao granice, koji ne pripada ni Aziji ni Evropi, za koga Istok misli za da je Zapad, a Zapad da je Istok (Goldsvorti 2005). Tako Balkan ne poseduje ni ono malo dobrih osobina koje odlikuju Istok, jer pokušava da se evropeizuje i napusti svoje korene, gledano iz ugla Zapada (Todorova 2006). Ovakvi neuspešni balkanski pokušaji evropeizacije sreću se u romanu kada turski gostioničar koristi ubruse prilikom posluživanja svojih gostiju, koji ne znaju da ih koriste, što je Kara Ben Nemziju smešno, ili kada pravi pivo, koje Kara Ben Nemzi ocenjuje kao loše. Koliko god se Balkanci trudili da izgledaju evropski, to izaziva čuđenje i smeh kod Zapadnjaka (Jezernik 2007). Prema mišljenju Zapada, evropeizujući se, Balkanci gube svoj duh, a time i istoriju (Jezernik 2007). Tako je Balkan osuđen da zauvek ostane „drugost” Evrope.

Zaključak

Dela mnogih pisca sa Zapada, a među njima i delo Karla Maja, predstavljala su književnu kolonijalizaciju Balkana. Smeštajući radnju romana na Balkan, autori su stvarali sliku egzotičnog „drugog” čime je popularnost književnih dela rasla.

Zaključila sam da Karl Maj u romanu „U balkanskim gudurama” koristi opšteprihvaćene zapadnjačke stereotipe o Balkanu, pišući o njemu kao o prostoru na kome živi mešavina naroda, kojima je zajedničko što su neuredni, sujeverni, grubi, primitivni, okrutni, neobrazovani i nepristojni, jednom rečju – divlji. Sve ove osobine strogo ih distanciraju od Evropljana. Međutim, pojedine žitelje poluostrva prikazuje i kao gostoprимljive i poštene dobre seljake, čime iskazuje nostalgiju za naivnim svetom neiskvarenim industrijskom revolucijom. Maj ismeva specifične balkanske običaje ne pokušavajući da ih razume, ponovo povlačeći crtu između Zapada i Balkana. Više simpatije pokazuje prema Osmanskom carstvu nego prema balkanskim narodima. Poluostrvo smatra za teritoriju koja se kviri zbog pokušaja evropeizacije, umesto da bude orijentalna kao Turska. Takođe, ističe superiornost Zapada, tačnije Nemaca u odnosu na Balkan, smatrajući da su zapadni narodi bolji, razvijeniji i sposobniji od Balkanaca. Ukratko, pisac ističe „drugost” Balkanaca i Balkana u odnosu na sebe i Zapad, kako bi pokazao „civilizovanost” svog sveta.

Slika o poluostrvu i njegovim stanovnicima kakvu je Maj koristio vremenom se širila i postajala popularna i široko prihvaćena. Tako je putem korišćenja stereotipa, kroz pokušaj definisanja i shvatanja svog komplementarnog „drugog”, formiran zapadni identitet. Vremenom je putem reprodukcije balkanizma, suprotan zapadnom identitetu i podudaran stereotipnim slikama o Balkanu, nastao balkanski identitet.

Ovim istraživanjem se pruža uvid u stavove Zapada prema Balkanu. Analiza balkanizujućih diskursa je bitna jer pruža uvid u odnose Zapada i Istoka, ali i u samoodređenje ljudi sa Balkana. Stvaranje sopstvenog balkanskog identiteta kao divljeg i varvarskog proizvod je zapadnog mišljenja o balkanskom „necivilizovanom drugom”, koji su Balkanci usvojili.

Izvor

May K. 1965. *U balkanskim gudurama*. Zagreb: Matica Hrvatska

Literatura

Đerić G. 2009. Stereotip i studije o Balkanu. *Antropologija*, 9: 11.

Fleming K. 2000. Orientalism, the Balkans and Balkan Historiography. *American Historical Review*, 4: 1218.

Goldsvorti V. 2005. *Izmišljanje Ruritaniје: Imperijalizam mašte*. Beograd: Geopoetika

Jezernik B. 2007. *Divlja Evropa*. Beograd: Biblioteka XX vek

Mantran R. 2002. *Istorija Osmanskog carstva*. Beograd: Clio

Noris D. 2002. *Balkanski mit*. Beograd: Geopoetika

Prelić M. 2008. *(N)i tamo (n)i ovde: etnički identitet Srba u Mađarskoj na kraju XX veka*. Beograd: Etnografski institut SANU

Said E. 2000. *Orijentalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek

Todorova M. 2006. *Imaginarni Balkan*. Beograd: Biblioteka XX vek

Žikić B. 2005. Etnokulturna dualnost i (etnički) stereotipi. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 13: 67.

Isidora Jakovljević

Balkanizing Discourses in Karl May's Novel "In the Gorges of the Balkans"

This paper represents the analysis of balkanization discourses in Karl May's adventure novel "In the Gorges of the Balkans". Balkanism is a set of discourses which includes stereotypes about the Balkans as an exotic, "primitive", dirty, wild and dangerous place. Manifestations of balkanism could be seen in the literary works which describe the region, such as May's "In the Gorges of the Balkans". Balkanism has evolved and changed over time, creating special Western attitudes toward the Balkans, as well as the Balkan people's attitudes toward themselves. The effect of Balkanism is extensive and it can be seen both in the West and in the Balkans. It also had an important role in the creation of the Balkan and Western identities. 